

Ամանոր և Սուրբ Ծնունդ

Մարինե Մկրտչյան

Ամանորի ծես.

Ամանորյա ծեսի նախապատրաստման աշխատանքների համար ներկայացնում եմ այն ծիսական գործողությունները, որոնց հիման վրա կարելի է կառուցել ամանորյա ծեսը:

1. Ավետիսների և ամանորյա երգերի ուսուցում

2. Չարիքների չքացում խաղի միջոցով

Որոշ տեղերում հմայում-հեռացում էին բոլոր չարիքները: Տան անդամներից մեկը, բարձրանալով տան տանիք, փայտով, կացնով կամ այլ իրով աղմուկ էր բարձրացնում: Ներքևից մեկը հարցնում էր. - Ի՞նչ ես անում: - Ցավ եմ կտրում: - Ու՞ր պիտի ուղարկես: Վերևից տալիս էր որևէ հեռու երկրի կամ տեղի անուն, ուր ուղարկվում էր նշված վատ բանը: Այսպես երկխոսությունը շարունակվում էր այնքան, մինչև տան առկա և հնարավոր դժբախտությունները, կարիքները, չարիքը ուղարկեին, հեռացնեին:

3. Ամանորյա խաղեր

- ✓ Երեխաների սիրված խաղերից էին վեզը և ընկուզախաղերը: Գետնին փոքրիկ փոսեր են փորում, ապա հերթով, մեկը մյուսի հետևից, ընկուզը գլորում այնպես, որ առանց նշանակված գծից շեղվելու՝ ընկուզն ընկներ մի փոսի մեջ: Հաջողվածը բոլոր գլորած ընկուզները յուրացնում էր: Մեկ այլ խաղում խաղացողները մի մետր տրամագծով շրջան էին գծում և մեջտեղը ուղիղ գծով ընկուզներ շարում: Երեք – չորս մետր հեռավորությունից գցում էին վեզերը՝ աշխատելով խփել ընկուզներին և գոնե մեկը դուրս հանել շրջանից, որով և շահում էին շարված բոլոր ընկուզները:
- ✓ Ընկուզներով, պոպոքներով խաղալ «Քարկտիկ»:
- ✓ Ընկուզները, պոպոքները լցնել տարբեր տարաների մեջ և շրխկացնել
 - որևէ երաժշտության ուղեկցությամբ,
 - իրար դիմաց կանգնած՝ շրխկոցով իրար հետ «գրուցել»,
- ✓ Չարխափանները շրխկշրխկացնելով՝ ուղեկցել նախօրոք ընտրած երաժշտությանը, երգին:

Ծիսական խաղ

Երեխաները չարխափաններով, ոտքերի դոփյուններով, այլ չիսկչիսկացող առարկաներով շրխկացնում և աղմկում են: Ներկաներից մեկը հարցնում է.

- Ի՞նչ եք անում:
- Մուկն ենք բռնում:
- Որ ի՞նչ անեք:
- Որ ուղարկենք:
- Ու՞ր:
- Մկստան:

Նորից են աղմկում:

- Ի՞նչ եք անում:
- Ցուրտն ենք բռնում:
- Ու՞ր ուղարկեք:
- Իր երկիրը՝ հյուսիս:

Նորից են աղմկում:

- Ի՞նչ եք անում:
- Ծուլությունն ենք բռնում:
- Ու՞ր ուղարկեք:
- Օվկիանոսի հատակ:

Նորից են աղմկում:

- Ի՞նչ եք անում:
- Փնթիությունն ենք բռնում:
- Ու՞ր ուղարկեք:
- Խոզերի մոտ:

Նորից են աղմկում:

- Ի՞նչ եք անում:
- Անկարգությունն ենք բռնում:
- Ու՞ր ուղարկեք:
- Կապիկների մոտ:

Այսպես կարելի է շարունակել, մինչև կհոգնեն կամ կպարզեն, որ այլևս ոչինչ չմնաց թշելու: Նշվածների փոխարեն կարելի է թշել այն, ինչն ավելի հարմար կգտնեն (իրենց ընկերների վատ արարքները, դժվար, տհաճ և այլ երևույթներ):

4. Չարխափան

Որոշ տեղերում ընկույզից պատրաստում էին «Չարխափաններ»՝ չարը թշող, վախեցնող, չքացնող, խափանող: Նախօրոք վերցնում էին 20 – 25 սմ երկարության թելեր, հագուցում՝

որքան հնարավոր է մեծ գլխով, դնում կեղևների արանքը և սոսնձում: Երբեմն կեղևների մեջ էին լցնում ցորեն կամ այլ մանր հատիկներ: Մի քանի այդպիսի ընկույզների թելերը կապում էին իրար, որն էլ դառնում էր «Չարխափան»: Երբ այն թափահարվում է, շրխկում է: Հենց այդ շրխկոցն էլ «վախեցնում և քշում է չարին»:

5. Ամանորյա ճյուղի զարդարում

Եղևնի զարդարելու սովորությունը Հայաստանում արմատավորվել է միայն 20-րդ դարի 30-40-ական թվականներին: Ս. Մկրտչյանի վկայությամբ մեր օրերում Ձմեռ Պապը, Ջյունանուշն ու եղևնի զարդարելու սովորությոնը տոնի ամենատարածված բաղադրիչներն են, դա սկիզբ է առել Գերմանիայիում. 1513թ. այդ ծեսի հիմքը դրել է Մարտին Լյութերը՝ եղևնին զարդարելով մոմերով: Հետագայում այն տարածվել է այլ հանրույթներում, նաև՝ հայոց կենցաղում: Օրինակ՝ Համշենում, Պոնտոսում, Բարձր Հայքում տոնածառը ոչ թե եղևնին է եղել, այլ ձիթենին, որի ճյուղերը եկեղեցում օրհնելուց հետո տարել են տուն և խրելով ծիսական հացի մեջ՝ տեղադրել սեղանի կենտրոնում: Ձիթենու ճյուղերը զարդարել են կաղինով, ընկույզով, չրերով և մրգատեսակներով: «Մեր նախնիները հավատացած են եղել, թե Կաղանդի զարդարված ծառն ընտանիքին հաջողություն է բերում, իսկ այսօր տոնածառի զարդարումն ունի զուտ խաղային և գեղագիտական նշանակություն», — նկատում է Ս. Մկրտչյանը:

6. Տարեհաց

Նոր տարին սկսվում էր դեկտեմբերի 30 - 31-ին՝ ամանորյա խմորեղեն պատրաստելով: Խմորեղենի մեջ ամենագլխավորը «Տարի հաց», «Կրկենի», «Դովլաթ կրկենի», «Կլոճ», «Փուռնիկ» և այլ անուններով ծիսական հացն էր: Տարբեր տեղերում այդ հացի բաղադրատոմսերը, ձևը տարբեր էր: Այն կարող էր լինել գաթա, բաղարջ, ձվաձև, կլոր, խաչաձև, եռանկյունի, քառակուսի և այլն: Կարող էր զարդարված լինել զանազան զարդանախշերով, ընկույզով, չամիչով, սերմերով, պտուղներով: Գլխավորն այն է, որ հացի մեջ որևէ նշան էր դրվում՝ կորիզ կամ լոբի կամ ուլունք, ավելի հաճախ՝ դրամ: Տարի հացը տարբեր տեղերում տարբեր օր են կտրում՝ տարեմուտի ընթրիքին, հունվարի 1-ի առավոտյան, հունվարի 4-ին, հունվարի 5-ին՝ ճրագալույծին, հունվարի 6-ին՝ ծննդին: Ըստ մատենագիտական նյութերի, հնում «Տարի» հացը բաժանել են 12 մասի՝ իբրև 12 ամիսների խորհրդանշան: Բաժանել են նաև տան բոլոր անդամների թվին հավասար: Հաճախ բաժին են հանել նաև տան կենդանիներին, արտին, հանդին: Ում բաժին ընկներ նշանը, այդ տարի նա երջանիկ կլիներ կամ ընտանիքի հաջողությունը նրանից կգար:

«Տարի» հացից բացի թխում էին զանազան ձևերի ու մեծության այլ խմորեղեններ, որոնք ունեին կանխատեսելու նպատակ, ինչպես նաև հմայական խմորեղեններ: Վերջիններից էին, օրինակ, կլոր, մեջը ծակ, ցորենով ու գարիով զարդարված «հացի հոր», «գարու հոր» կոչվող խմորեղենները: Թխում էին ընտանիքի եկամուտը խորհրդանշող աշխատանքային գործիքի պատկերով խմորեղեն՝ արոր, գութան, խնոցի, մկրատ, մատնոց, ուրագ և այլն, որևէ ցանկություն խորհրդանշող պատկեր՝ քսակ, պայտ, կողպեք, հասկ: Շատ տեղերում թխում էին մարդակերպ թիվածքներ, որոնք կոչվում էին «*Սսի-Բասիլ*», «*Վասիլ*»: Սրանք խորհրդանշում էին բնության մեռնող ու հարություն առնող աստվածներին՝ Նարին, Արա գեղեցիկին: Մարդակերպ հացիկների աչքերի, բերանի կրծքին դրված ձեռքերի վրա չամիչներ էին դնում: Թխվելու ընթացքում դրանց ուռելը կամ սմբելը դրական կամ բացասական գուշակություն էր տվյալ տարվա համար:

7. Գուշակության արարողություններ

Տարվա առաջին օրը որոշվում էր հաջորդ տարվա չարն ու բարին: Դա արվում էր տարի-հացի կամ ծիսական գաթայի միջոցով: Մեջը գրվում էր լոբու հատիկ, հոնի կորիզ կամ մետաղադրամ, որ կոչվում էր դովլաթ: Հունվարի 4-ին հացը բաժանում էին այնքան մասերի, որքան անդամներ ուներ տվյալ ընտանիքը: Ում բաժնի մեջ հայտնվեր դովլաթը, գալիք տարվա ընթացքում նա պետք է լիներ բախտավորը:

Ջավախքում գուշակություն էր արվում նաև *վասիլ* տիկնիկների և քիսաների միջոցով: Խմորի վրա հատուկ նշաններ էին արվում, որպեսզի թխվելուց հետո իմանան, թե ում է պատկանում տվյալ խմորեղենը: Ընդ որում կանանց տիկնիկը վասիլն էր, և դրա ուռչելու աստիճանից և ձևից որոշվում էր, արդյոք հարսն այդ տարի երեխա կունենա և ինչ կլինի երեխան՝ տղա թե աղջիկ: Ըստ քիսաների ուռչելու որոշվում էր նաև տղամարդու ֆինանսական դրությունը գալիք տարվա ընթացքում:

8. Խլվիկ

Նոր տարվա գիշերը Նոր Նախիջևանցիները վախենում էին «Խոնջոլոզների» և «Առայիմ-թառայիմ» երևալուց: Խոնջոլոզները չարդախներում ապրող էակներ էին, պատռված հագուստներով, որոնց ծվեններից երկաթե գնդեր էին կախված: Եթե նրանց հաջողվում էր որևէ մեկին բռնել, նստում էին նրա վրա և ճնշում իրենց ծանրության տակ: Առայիմ-թառայիմները կարող էին մտնել հնոցների ծխնելույզից և դուրս գալ վառարանի դռնից: Սրանք պատկերացվում էին երկաթե երկար եղունգներով, երկար ու սպիտակ մագմորուքով և հիշեցնում էին պարսկահայերի «Խլվիկը»:

Ավետիսներ

Ընտանիքը նոր էր բոլորած լինում ընթրիքի սեղանի շուրջ, երբ սկսվում էր «Ավետիս» երգող խմբերի այցը: Մպիտակ շապիկ հագած պատանիների 3-5, երբեմն՝ 6-7 հոգիանոց խմբերը շրջում էին տնետուն: Առջևից գնում էր «շուն թակողը»՝ մահակը ձեռքին, (սա պետք է քշեր հարձակվող շներին), նրան հետևում էին «այլուր տանողը»՝ տոպրակը շալակին, «ձու հավաքողը»՝ թասը գլխին և մյուսները: Նրանցից մեկը կամ երկուսը մտնում էին տուն, իսկ մյուսները բարձրանում էին տան տանիքը և երդիկից պարանով կամ գոտիներով կախում տոպրակ կամ գուլպա կամ քթոց (սալա): Երգում էին «Ավետիս», որոնք շատ բազմազան էին: Դրանցում դրսևորված էին Քրիստոսի ծննդյան ու կյանքի վերաբերյալ ժողովրդական պատկերացումները, գովերգվում էին Փրկչի առաքինությունները, հրաշագործությունները և այլն: Մակայն կային Քրիստոսի հետ կապ չունեցող երգեր, որոնցում հնչում էր ընտանիքին արվող բարեմաղթությունների թեման, և, այնուամենայնիվ, որպես ծննդյան երգեր, դրանք նույնպես կոչվում էին «Ավետիսներ»: Բոլոր երգերը վերջանում էին «Քրիստոս ծնավ և հայտնեցավ, մեզի, ձեզի մեծ ավետիս» խոսքերով: Ավետիս պատողներին գյուղացիները տալիս էին ձու, յուղ, դրամ և ուրիշ նվերներ:

Ամանօրյա և ծննդյան երգեր

➤ Ձեր տան սներ ծառ ին խնկի,
Պատեր շարուկ մարմար քարեն,
Ալաշ վերեն ծալ-ծալ ոսկի,
Խողն ի վերեն սուրբ մարգարիտ,
Խարսներ ինի՝ քանց աղունակ,
Ավելն ի ձեռ՝ փունջ մանուշակ,
- Ձեր անդրանիկի անուն ի՞նչ ի:
- Արամ ի:
- Արամ ճուր էր, էլ ճթացավ,
Քանց բարդի ծառ էլ հերկնցավ,
Քանց ուռի ծառ էլ կանաչավ,
Քանց կաղնի ծառ էլ պնդացավ,
Ճղեր թալեց քաղքե-քաղաք,
Ամեն ճղին՝ ջուխտմ ճրագ,
Արամ նստեր ծառի տակին,
Գավաթն ի ձեռ նռան գինին:

➤ - Ձեր տուն մտնի խազար բարի,
Հաճար, ցորեն, կորեկ, գարի,
Լիքը խորեր շատ ունենաք,
Կարմիր օրեր շատ ունենաք,
Կարմիր օրով, կարմիր շորով,
Ուրախ կենաք՝ լիքը տնով:

➤ - Մամիկ, մամիկ, ես քե ծառա,
Դուռ մառանին մեկ գյավ արա,
Սուլեր խազի, որ ճովոռա,
Կութնին խազի, որ խշխշա,
Մաղմ կոքյով, մեկ էլ չամիչ,
Բեր տղեքներ ճամբխու արա:

ալաշ - ծղոտ
ինի - մեջ
ճութ - ամուր
գյավ – քայլ
կութնի – մետաքսյա շրջագգեստ
կոքյով – ընկույզ

➤ Ծառ մի կանչեր, ծառ մի կանչեր, ավետիս,
Շարոց բերեք, պաստեղ բերեք, ավետիս,
Մեր հարսներուն փայն ալ բերեք ավետիս,
Գինի բերեք, գաթա բերեք, ավետիս,
Չիր ու չամիչ հետը բերեք, ավետիս,

Ամեն տարի հասնինք բարով, ավետիս,
Երկար կենոք, առողջ անձով, ավետիս,
Մի կենաք հետ մարդու խռով, ավետիս,
Այլ խոսեցեք անուշ լեզվով, ավետիս,
Որ դուք մնաք երկար ամով, ավետիս:

➤ Այսօր տոն է ծննդյան, ավետի՛ս,
Աշխարհ լցվավ լիություն, ավետի՛ս,

Մեր տերն էլավ նախատակ, ավետի՛ս,
Տճողքն էլավ խորտակ, ավետի՛ս,

Ապա մեղեդին փոխվում էր.

Մարիամն կենաց տունն հերին, ավելոյա՛ւ,
Ծնավ, պիրեց Հիսուս որդին, ավելոյա՛ւ,
Քրիստոս որդի կյրկանոցին, ավելոյա՛ւ,
Քյավոր՝ Սիմոն խերն արեցին, ավելոյա՛ւ :

Սրան հաջորդում էր հարց. – Ինչպե՞ս է ձեր փոքրիկի անունը:
-Գրիգոր:

-Գրիգորի ճութ ճըթացավ, ավելոյա,
Քյանց բարդի ծառ հերկնցավ, ավելոյա,
Խեր կերավ՝ խպարտացավ, ավելոյա,
Մեր կերավ՝ զվարթացավ, ավելոյա,
Քյոր կերավ՝ խորոտկցավ, ավելոյա,
Ախպեր կերավ՝ հայլորցավ, ավելոյա,
Մամիկ կերավ՝ ջրհեւցավ, ավելոյա,
Պապիկ կերավ՝ անմախացավ, ավելոյա,
Խորքուր կերավ՝ գյումրախացավ, ավելոյա,
Խորոխպեր կերավ՝ գյումրախացավ, ավելոյա,
Քեռաղեն կերավ՝ առողջացավ, ավելոյա,
Քեռմամեն կերավ՝ բախտավորցավ, ավելոյա,
Մորքուր կերավ՝ ինգավ թոնիր, կոտն իրիցավ, ավելոյա,
Քյանիմ կերան՝ չպստկցավ, ավելոյա, չպստկցավ, ավելոյա:

Ավետիս

Քրիստոս ծնավ և հայտնեցավ:

Այսօր տոն է սուրբ ծննդեան, ավետիս,
Տեառն մերոյ և հայտնութեան, ավետիս,
Այսօր արևն արդարութեան, ավետիս,
Այսօր արևն արդարութեան, ավետիս:

Շարոց բերեք, պաստեղ բերեք, ավետիս,

Մեր հարսներուն փայն ալ բերեք, ավետիս,
Թոնիր վառենք, գաթա թխենք, ավետիս,
Այդ գաթայից բաժինք հանենք, ավետիս:

Այնժամ որ Քրիստոս ծնվեց, ավետիս,
Վըրան լուսելոյս ծագեց, ավետիս,
Ուղտը եկավ հազար բեռով, ավետիս,
Մանչը ծնվեց քաղցր ճիչով, ավետիս:

Այսօր ձայնն Հայրական

Այսօր ձայնն Հայրական
Հերկնից իջեալ հաճոյական,
Սիրեցելո որդվո վկա,
Այ հորդորե, գետ հորդորե,
Գետ Հորդանան:
Հորդորական ձայնիվ երգեր
Մեծ Կարապետն Հովհաննես:

Ավետիս

Այսօր տոն է սուրբ ծննդեան, ավետիս,
Տեառն մերոյ և հայտնութեան, ավետիս,
Այսօր արևն արդարութեան, ավետիս,
Երևեցավ ի մեջ մարդկան, ավետիս,
Այսօր սուրբ կույսն անապական, ավետիս,
Ծնավ եբեր զանմահ արքայն, ավետիս,
Այսօր հրեշտակք հերկնից իջան, ավետիս,
Ընդ մեզ օրհնեն զանմահ արքայն, ավետիս:

Մարինե Մկրտչյան

Սուրբ Ծնունդ

Սուրբ Ծննդյան հոգևոր երգերի մեղիափաթեթ